WORLD FORUM ON ACADEMIC INNOVATION AND DIGITAL LITERACY

BADIIY DIALOGDA ARGO BIRLIKLARINING TAHDID, MASXARA VA BIRDAMLIK NUTQIY AKTLARINI YUZAGA CHIQARISH XUSUSIYATLARI

Xolmatova Malikaxon Ilyosjon qizi
Jurnalistika va tillar kafedrasi o‘qituvchi,
Alfraganus universiteti (Toshkent, O‘zbekiston)
E-mail: malikaxon621@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-9638-6812

Annotatsiya

Tezisda badiiy dialogdagi argo birliklarining tahdid, masxara va birdamlikni ifodalash imkoniyatlari funksional-pragmatik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Nadsat hamda “Ot kishnagan oqshom”dagi murojaat va laqablar funksional qiyoslanadi. Lug‘aviy ma’no, illokutiv kuch va perlokutiv ta’sir ajratilib, bir shaklning turli vaziyatlarda boshqa pragmatik vazifa bajarishi asoslanadi. Identiklik nutqiy harakatlar va suhbatdosh javobi orqali dinamik shakllanishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: *argo, badiiy dialog, nutqiy akt, tahdid, masxara, birdamlik, ijtimoiy identiklik.*

Аннотация

В тезисах анализируются возможности арго выражать угрозу, насмешку и солидарность в художественном диалоге. Номинации надсата функционально сопоставляются с обращениями и прозвищами в повести «Ot kishnagan oqshom». Разграничиваются лексическое значение, иллокутивная сила и перлокутивный эффект. Обосновываются контекстуальная изменчивость прагматических функций и динамическое формирование идентичности через речевые действия и ответ собеседника.

Ключевые слова: *арго, художественный диалог, речевой акт, угроза,*

насмешка, солидарность, социальная идентичность.

Abstract

This paper examines how argot conveys threat, mockery, and solidarity in literary dialogue. Nadsat designations are functionally compared with forms of address and nicknames in Ot kishnagan oqshom. Lexical meaning, illocutionary force, and perlocutionary effect are distinguished. The analysis highlights context-dependent pragmatic functions and the dynamic construction of identity through speech actions and the interlocutor's response.

Keywords: *argot, literary dialogue, speech act, threat, mockery, solidarity, social identity.*

Tadqiqot maqsadi va nazariy asoslar

Badiiy dialogdagi argo qahramonning qanday guruhga mansubligini ko‘rsatish bilan birga, suhbatdagi munosabatni boshqarishda ham ishtirok etadi. Bir birlikning o‘zi do‘stona yaqinlashuvga, istehzoga yoki bosimga xizmat qilishi mumkin. Bunday o‘zgarish birlikning lug‘aviy ma’nosi almashganini anglatmaydi; so‘zlovchining maqsadi, adresat maqomi va muloqot sharoiti boshqa pragmatik talqinni faollashtiradi. Shu sababli argo tahlilida so‘zning ma’nosi bilan uning yordamida bajarilayotgan harakat ajratilishi lozim.

Tezisning maqsadi “bir shakl – bir necha pragmatik funksiya” tamoyilini badiiy nutq materialida izohlash va identiklikning nutqiy harakatlar orqali shakllanishini ko‘rsatishdir. Anthony Burgessning “A Clockwork Orange” asaridagi Nadsat hamda Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” qissasidagi ayrim murojaat va laqablar funksional qiyoslash uchun tanlanadi. Tahlil sifat xarakteriga ega; to‘liq korpus yoki statistik umumlashtirish taqdim etilmaydi.

Austin nutqiy harakatni lokutiv, illokutiv va perlokutiv darajalarda farqlash imkonini beradi [1]. Bu farq mazkur ishda uch savolga aylantiriladi: nima aytildi, qanday harakat bajarildi va u suhbatdoshga qanday ta’sir ko‘rsatdi? Tahdidni ifodalash

illokutiv vazifa bo‘lsa, qo‘rquv yuzaga kelishi uning ehtimoliy perlokutiv natijasidir. Adresat qo‘rqmagani tahdid umuman bajarilmaganini avtomatik bildirmaydi.

Searle nutqiy aktlarni illokutiv maqsad kabi mezonlar asosida tasniflaydi [2]. Tahdid kelajakdagi zararli harakatni so‘zlovchi zimmasiga yuklaganida komissiv jihatga ega bo‘ladi; u buyruq bilan birikib, adresatni harakatga undashi ham mumkin. Masxara va birdamlikni esa tasnifdagi yagona sinf bilan tenglashtirmaymiz. Ular turli nutqiy aktlar orqali yuzaga keladigan kommunikativ strategiya va munosabat sifatida o‘rganiladi.

Tahlil birligi va kontekst mezonlari

Argotik leksema alohida holatda to‘liq nutqiy aktga teng emas. Shuning uchun tahlil birligi argo qatnashgan replika, oldingi nutqiy harakat va keyingi javobni qamrab oluvchi mikrokontekst sifatida belgilanadi. So‘zlovchi, adresat, maqsad, vaziyatdagi kuch munosabati va muallifning nutqni tavsiflash vositalari qayd etiladi. Badiiy matnda intonatsiya bevosita eshitilmagani sababli uni taxmin qilish o‘rniga tinish belgisi, nutq fe’llari va personaj reaksiyasiga tayaniladi.

Bucholtz va Hall identiklikning o‘zaro munosabatda yuzaga kelishini hamda nutqiy pozitsiya orqali indekslanishini asoslaydi [3]. Biz shu yondashuvdan kelib chiqib, qahramonni butun asar davomida bitta ijtimoiy rolga biriktirmaymiz. U bir vaziyatda guruhning teng huquqli a’zosi, boshqasida buyruq beruvchi yoki himoyaga muhtoj shaxs bo‘lib ko‘rinishi mumkin. Argo shu pozitsiyalarni ifodalashga xizmat qiladi, biroq ularni yakka o‘zi belgilamaydi.

Nadsatning leksik-grammatik tizimi Vincent va Clarke tomonidan korpus asosida o‘rganilgan [4]. Uning sun’iy kod sifatidagi izchilligi alohida birlikni atrof nutqdan uzib baholamaslikni talab qiladi. O‘zbek qissasidagi “birodarlar” murojaati yoki “kal” laqabi esa avtomatik ravishda argo hisoblanmaydi. Ular pragmatik vazifani qiyoslash uchun olinadi; funksional yaqinlik lingvistik kategoriyalarning aynanligini anglatmaydi.

Tahdid va kommunikativ hukmronlik

Tahdidning asosiy belgisi adresat uchun nomaqbul oqibatning so‘zlovchi harakati yoki nazorati bilan bog‘lanishidir. Xavf haqida ogohlantirish bundan farq qiladi: ogohlantiruvchi shaxs zarar yetkazishni o‘z zimmasiga olmaydi. Buyruq esa biror harakatni bajarishni talab qiladi. Argotik murojaat bu aktlarning kuchini oshirishi yoki guruhiy til bilan niqoblashi mumkin, ammo tahdid mavjudligi baribir butun replika asosida aniqlanadi.

“Drug, yana qarshi gapirsang, ko‘rasan!” jumlasi ushbu tezis uchun tuzilgan analitik misoldir; romandan iqtibos emas. Unda droog asosidagi o‘zbekcha model yaqinlikni eslatuvchi murojaat bilan shartli zarar ishorasini birlashtiradi. Do‘stlik nomi bosimni yo‘qotmaydi. Aksincha, nom adresatni guruh ichidagi bo‘ysunish me’yoriga chaqirishi mumkin. “Ko‘rasan”ning aniq tahdid sifatida talqin qilinishi esa vaziyat va oldingi konfliktga bog‘liq.

Burgess jamg‘armasi keltirgan zo‘ravonlik niyati tavsifida Nadsat birliklari zarar yetkazish mazmuni bilan qo‘shilib keladi [5]. Ammo adresatga qaratilmagan niyat bayonini avtomatik ravishda tahdid deb nomlab bo‘lmaydi. Bu farq badiiy diskursdagi zo‘ravonlik tasviri bilan dialogda bajarilgan tahdid aktini ajratishga xizmat qiladi. Kommunikativ hukmronlikni aniqlashda esa buyruq berish, e’tirozni to‘xtatish va javob huquqini cheklash kuzatiladi.

Masxara va kamsitishning pragmatik chegarasi

Masxara nomlash, taqlid, kinoya yoki baholovchi replika orqali suhbatdoshni kulgi obyektiga aylantirishi mumkin. Do‘stona hazil bilan kamsituvchi masxara o‘rtasidagi farq faqat qo‘pol so‘zning mavjudligiga bog‘liq emas. Adresatning javobi, hazillashishga o‘zaro rozilik va tomoshabinlar oldidagi mavqe muhimdir. Culpeperning qo‘pollik strategiyalari haqidagi tadqiqoti salbiy munosabatni muloqotdagi ta’sir bilan birgalikda ko‘rishga asos beradi [6].

“Ot kishnagan oqshom”ning maktab epizodida bolalarning “Ura-a-a, kun chiqdi!” replikasi Ziyodullaning ochilib qolgan boshini masxara qilishga xizmat qiladi [7, 2-b.]. Bu replika argo emas. U kontekstning neytral obrazni kamsituvchi harakatga aylantirishini ko‘rsatadigan qiyosiy misoldir. Qahramonning iztirobi bilan bog‘langan vaziyat uni o‘zaro rozilikka asoslangan hazil sifatida o‘qishga imkon bermaydi.

Qissaning ikkinchi bobida “kal” laqabiga munosabat vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi: qahramon uni shaxsiy nomining bir qismi sifatida qabul qiladi [7]. Ushbu kuzatuv “bir shakl”ning baholovchi salohiyati doimiy emasligini ochadi. Laqabning keyinchalik qabul qilinishi avvalgi xo‘rlanishni bekor qilmaydi; pragmatik funksiya har bir vaziyat uchun alohida aniqlanadi. Talqinda so‘zlovchining taxminiy niyati bilan adresatning matnda ifodalangan kechinmasi ham ajratiladi.

Birdamlik va ijtimoiy qarshilik

Birdamlik umumiy koddan foydalanish, do‘stona murojaat, qo‘llab-quvvatlash va suhbatdoshning javobi orqali shakllanadi. “Drug, yoningdaman” hamda “Drug, gapni cho‘zma” shu ish uchun tuzilgan ikki model misoldir. Birinchi replika qo‘llab-quvvatlashni, ikkinchisi direktiv bosimni ifodalashi mumkin. Bir xil murojaat shakli saqlansa-da, predikat va vaziyat munosabatni o‘zgartiradi. Bu misollar roman dialoglarining o‘rnini bosmaydi; ular tahlil tamoyilini tushuntiradi.

“Birodarlar, men ham odam-ku...” murojaati qissaning zo‘ravonlik epizodida umumiy insoniylikni tan olishga chaqiriq sifatida o‘qiladi [7, 70-b.]. Murojaat yaqinlikni talab qiladi, lekin u amalda yuzaga kelgan birdamlikni tasdiqlamaydi. Shu farq sababli tahlilda birdamlikka intilish va birdamlikning suhbatdosh tomonidan qabul qilinishi alohida belgilanadi. Bir murojaat shaklining dardlashish va himoya izlash vaziyatlarida boshqa vazifa bajarishi dinamik talqinni talab etadi.

Ijtimoiy qarshilikning belgisi ham argo shaklining o‘zida tayyor holda mavjud emas. E’tiroz qaysi me’yor yoki kuch munosabatiga qaratilgani tekshiriladi. Guruhning tashqi nazoratga qarshiligi ichki birdamlikni kuchaytirishi mumkin, ammo

guruh ichidagi buyruq va tazyiqni yo‘qotmaydi. Shuning uchun bir replika birdamlik ishorasi bilan hukmronlikni bir vaqtda ifodalashi ehtimoli tahlilda saqlanadi.

Xulosa va amaliy qo‘llanish

Argo birligining pragmatik vazifasi lug‘aviy ma’no, replikaning illokutiv maqsadi va suhbatdosh reaksiyasi birgalikda tekshirilganda ochiladi. Tahdid bilan qo‘rqitish natijasi, masxara bilan o‘zaro hazil, birdamlikka chaqiriq bilan real qo‘llab-quvvatlashni ajratish zarur. “Bir shakl – bir necha pragmatik funksiya” tamoyili qahramon identikligini o‘zgarmas yorliq sifatida talqin qilishdan saqlaydi.

Tezisning amaliy natijasi mikrokontekstni izchil tahlil qilish tartibidir: birlik ma’nosi aniqlanadi, nutqiy akt belgilanadi, munosabatdagi pozitsiya tavsiflanadi va adresat javobi tekshiriladi. Ushbu tartib badiiy matnni o‘qitish hamda tarjimada personaj ovozini saqlashga xizmat qiladi. Argo rangini yo‘qotish bilan tahdid yoki birdamlikning susayishi bir xil hodisa emasligi tarjima tahlilida ham hisobga olinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. 2nd ed. / Ed. J. O. Urmson, M. Sbisà. Oxford: Clarendon Press, 1975.
2. Searle J. R. A classification of illocutionary acts // Language in Society. 1976. Vol. 5, No. 1. P. 1–23.
3. Bucholtz M., Hall K. Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach // Discourse Studies. 2005. Vol. 7, No. 4–5. P. 585–614.
4. Vincent B., Clarke J. The language of A Clockwork Orange: A corpus stylistic approach to Nadsat // Language and Literature. 2017. Vol. 26, No. 3. P. 247–264.
5. The International Anthony Burgess Foundation. A Clockwork Orange and Nadsat. https://www.anthonyburgess.org/a-clockwork-orange/a-clockwork-orange-and-nadsat/ (murojaat: 04.10.2026).

6. Culpeper J. Towards an anatomy of impoliteness // Journal of Pragmatics. 1996. Vol. 25, No. 3. P. 349–367.
7. Tog‘ay Murod. Ot kishnagan oqshom: qissa. Ziyouz elektron nusxasi, 73 bet. https://arm.sammoi.uz/library/download/92.